

Arany János és Ipolyi Arnold*

(Kapcsolatuk eddig ismeretlen leveleik tükrében)

A költő hat esztendővel volt idősebb a tudós papnál. Merőben eltérő gyökerekkel rendelkeztek: az egyik egy elszegényedett, nemesi kiváltságaitól is megfosztott, törzsökös bihari magyar református család utolsószülött, tizedik gyermekeként látott napvilágot, a másik egy Hont megyei német eredetű katolikus kiscsászi család legidősebb sarjaként – ám életükben több közös vonást is tetteknél érhetünk.

Mindketten már korán kitűntek kortársaik közül éles eszükkel és csillapíthatatlan tudásszomjukkal. Voltaképpen azonos életkorban, harminc-harmincegy esztendősen egy vitathatatlanul jelentős és nagy visszhangot keltő művel – Arany a *Toldival*, Ipolyi a *Magyar mythológiával* – gyakorlatilag egy csapásra váltak ismertté és elismertté. Mindketten fontosnak tartották múltunk mementóinak, a magyar „régiségek”, illetve a paraszti kultúra értékeinek az átmentését. Aranynál ez az irodalmi népiességben öltött testet, Ipolyinál pedig a műtörténeti emlékek feltárásában és dokumentálásában, illetve folklóralkotások, s a (nép)művészeti tárgyak gyűjtésében, tudományos megszólaltatásában nyilvánult meg. Jóllehet, a történelmi események folyományaként alakult így, mégis, akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy gyakorlatilag egyszerre kapták meg a *Marczibányi-díjat*¹ – történetesen egyaránt 1854-ben napvilágot látott művükért –, s ezzel egy időben, 1858. december 15-én lettek mindketten a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai.² Azzal a különbséggel, hogy Arany Jánost – máig egyedülálló módon – fél óra múltán egyhangú szavazattal már rendes tagnak is megválasztották. Ugyanis, ha módjukban állt volna, a legnagyobb magyar balladaköltőnket már korábban is beiktatták volna a tudós testület tagjai közé, ám a szabadságharc leverése után csaknem tíz esztendeig nem került sor tagfelvételtre. Így, amint erre újra lehetőség adódott, régi adósságot törlesztve soraikba választották az 1847, vagyis a *Toldi* megírásáért a Kisfaludy Társaság pályadíjával való megkoszorúzására óta a legjelesebbek között számon tartott költőt. Az sem okozott meglepetést, hogy az 1854-ben a *Magyar mythologia* közreadásával az egyik pillanatról a másikra a magyar szellemi élet elitjébe került fiatal pap is akadémikus lett, hiszen nem véletlenül fogalmazott úgy egyik kortárs méltatója, miszerint „oly munkával kezdte irodalmi pályáját, minővel mások azt végezni szokták”, s hogy e műve „egy egész emberkor szorgalmának is becsületére válnék”.³

Ipolyi Arnold a „Magyar mythologia” megírásának idején (Magyar Néplap, 1856. 22. sz. 172.)

Mértékadó körökbeli jóakaróiknak köszönhetően kis idő múltán mindketten vidékről a fővárosba kerültek. Arany 1860-ban a nagykőrösi tanárkodást hagyta maga mögött a Kisfaludy Társaság igazgatói teendőiért. Ugyanebben az esztendőben Ipolyi a kis Pozsony megyei falu, Zohor plébániájáról Bartakovics Béla egri érsek jóvoltából előbb – a főváros felé jó vasúti kapcsolattal bíró – Törökszentmiklós plébánosa lett, majd három év múltán, 1863-ban kiváló anyagi körülményeket biztosító egri kanonoki stallomat kapott a főpásztorától. A tudós pap 1869-ben került Budapestre, miután kinevezték a Központi Szeminárium rektorának. Aranytól eltérően ő csak néhány évig maradt fővárosi lakos, mivel püspöki kinevezése újfent vidékre szólította: így 1872-ben besztercebányai, majd pedig 1886-ban nagyváradi illetőségű lett.

* A szerző munkahelye és címe: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. Szulovszky.Janos@btk.mta.hu

¹ A *Marczibányi-díjat* a Tudományos Akadémia hat osztálya 1846-tól „vetésforgóban” adta ki az adott osztály előterjesztése alapján az elmúlt időszak legkimagaslóbb teljesítményéért. Mivel 1848-tól a díjak odaítélése szünetelt, az MTA 1858. december 15-i, első ülésén az első napirendi pont az elmaradt akadémiai jutalmak ügye volt. *Marczibányi-díjat* az 1849-től 1854-ig megjelent nyelvtudományi és szépirodalmi művek közül Arany János *Toldi estvéje*, az 1850-től 1855-ig megjelent történelmiek közül pedig Ipolyi Arnold *Magyar mythologia* munkája nyerte el. Magyar Akadémiai Értesítő, 1858. 18. évf. X. sz. 629.

² Magyar Akadémiai Értesítő, 1858. 18. évf. X. sz. 631.

³ Vasárnap Újság, 1859. 48. sz. (november 27.) 565. old.

A XIX. század magyar szellemi életének e két kiemelkedő személyisége ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott, személyesen is ismerték egymást. Szikár életrajzi adataik alapján⁴ okkal tételezhető kapcsolat közöttük. Az 1858-as akadémikussá választásuktól, különösen pedig 1865 januárjától, Arany János akadémiai hivatalviselésétől kezdve elvileg bőven volt lehetőségük egymással érintkezniük. A józan ész legalábbis ezt diktálja. Nyilván, ezért is vetette papírra Scheiber Sándor ezeket a sorokat: „Aranynak több kapcsolata volt Ipolyi Arnolddal [...] Szerkesztői munkája idején számos alkalommal foglalkozott személyével. Mint akadémiai titkár is sokszor érintkezett vele.”⁵ Ezt azonban nem igazán támasztják alá az írásos adatok.

Mindketten kiterjedt levelezést folytattak. Az Arany János levélváltásait feldolgozó kritikai kiadás kötetei mintegy 2600 levelet tartanak számon.⁶ Ezek között csupán egyetlen Arany által Ipolyihoz írt levél található. Az az egy, amelyet az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi Gyűjteménye őriz.⁷ Az Arany akadémiai éveinek hivatalos iratait feldolgozó kiadvány mindössze öt Ipolyinak címzett levelet ismer, s ezek közül csupán egyet közöl,⁸ négyet pedig az *Arany akadémiai iratainak teljes magyarázatos jegyzéke* között megemlít.⁹

Égészen mostanáig egyetlen Ipolyi Arnoldtól Arany Jánoshoz intézett levelet sem ismertünk.

E cikkhez nemcsak az *Arany János Összes Művei* levelezést feldolgozó köteteit tanulmányoztam át, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában végigböngésztem Arany hivatali éveiből az összes titoknoki/főtitkár iktatókönyvet,¹⁰ valamint az 1825 és 1889 közötti főtitkári iratok mutatókönyvét is.¹¹ Ennek során több olyan levelet találtam, amelyeket a kritikai kiadás vonatkozó kötete nem ismer, noha azt az Arany akadémiai ténykedését legbehatóbban ismerő Gergely Pál gondozta.¹²

Az újonnan feltárt dokumentumok, illetve az eddigi ismeretek alapján a következő kép körvonalazódik.

Miután 1864 nyarán elhunyt Szalay László (1813–1864), a jeles történész, aki 1861-től ellátta a Magyar Tudományos Akadémia titkári teendőit,¹³ a tudós testület túlnyomó többségének egyetértésével 1865. január 26-án Arany Jánost választották meg utódjául, aki már másnap átvette hivatalát. Bár a költő eredetileg legfeljebb csak egy-két évig, átmeneti jelleggel vállalta el ezt az állást, amíg „alkalmasb

⁴ Ld. pl. *Riedl Frigyes*: Arany János. 2., bőv. kiadás, Budapest, 1893, *Voinovich Géza*: Arany János életrajza. I–III. köt. Budapest, MTA Könyvkiadó Vállalata, 1929–1938, *Barta János*: Arany János. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953, *Keresztury Dezső*: Arany János. (A Múlt Magyar Tudósai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, *Uő.*: Mindvégig. Arany János (1817–1882). Budapest, Szépirodalmi, 1990, illetve *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold. (A Múlt Magyar Tudósai) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, *Hála József*: Ipolyi Arnold és Hont vármegye. Ethnographia CVI. 1995. 196–198., *Hoppál Mihály*: Ipolyi Arnold élete és műve. In *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. A hasonmás kiadás függelékei. Budapest, Európa Kiadó, 5–46., *Cséfalvy Pál–Ugrin Emese* (szerk.) Ipolyi Arnold emlékkönyv. Budapest, Szent István Társulat, 1989.

⁵ *Scheiber Sándor*: Arany János két levele. Magyar Tudomány, XIII. 1968 3. sz. 194.

⁶ Arany János levelezése (1828–1851). Szerk.: *Keresztury Dezső*, s. a. r. *Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István*. (Arany János Összes Művei [a továbbiakban: AJÖM] XV.) Budapest, Akadémiai, 1975, 949 p., Arany János levelezése (1852–1856). Szerk.: *Keresztury Dezső*, s. a. r. *Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István*. (AJÖM XVI.) Budapest, Akadémiai, 1982, 1263 p., Arany János levelezése (1857–1861). S. a. r. *Korompay H. János, Bódyné Márkus Rozália, Jankovits László*. (AJÖM XVII.) Budapest, Universitas, 2004, 1181 p., Arany János levelezése (1862–1865). Szerk.: *Új Imre Attila*. (AJÖM XVIII.) Budapest, Universitas, 2004., Arany János levelezése (1866–1882). Szerk. *Korompay H. János*. (AJÖM XIX.) Budapest, Universitas, 2015. 1045 p.

⁷ Prímási Levéltár (Esztergom) Ipolyi Gyűjtemény, A. 42. – Vö. *Prokopp Gyula*: A Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye. Levéltári Szemle, XXIX, 1979. 3. sz. – E levél első közlése: *Scheiber Sándor* i. m. 194.

⁸ Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–77). (AJÖM XIV.) Összeállította és a jegyzeteket készítette *Gergely Pál*. Budapest, Akadémiai, 1964. 428–429.

⁹ AJÖM XIV. 692, 724, 725, 754.

¹⁰ MTA KIK Kézirattár K. 1790 MTA titoknoki hivatala iratainak iktatókönyve 1825–1859, K 1791 MTA titoknoki (főtitkári) hivatala iratainak iktatókönyve 1860–1879, K. 1793 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1870. márc. 1. – 1872. dec. 31., K. 1794 A MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1873 jan. 1. – 1876. febr. 25., K. 1795 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1876. márc. 19.–1879. júl. 12.

¹¹ MTAK KIK Kézirattár K. 1821. Ez gyakorlatilag cédulákon található a Kézirattár olvasóterme tepsikatalógusában.

¹² AJÖM XIV.

¹³ *Soós István*: Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára. Történelmi Szemle, LVII. 2015. 3. sz. 411–440.

egyént” nem találunk helyette, végül csaknem másfél évtizeden át végezte – fölöttébb lelkiismeretesen – ezt a sok időt és energiát igénylő adminisztratív munkát.¹⁴ Az Akadémia választott főtisztviselőjeként az ő feladata volt az ülések összehívása, a különféle ülések idejének összehangolása, felolvasókról gondoskodás, az igazgatósági és nagygyűlési jegyzőkönyvek vezetése, a postabontás és iktatás, válaszlevelek megfogalmazása, a fogalmazványok írnokokkal való letisztáztatása, a kiadványok korrigálásának s nyomdászamláinak végső ellenőrzése, utalványozása, valamint az osztály-költségvetések kereteinek szigorú megtartása, a könyvtár, gondnokság, akadémiai ügyész valamennyi pénztalványozásának aláírása, ellenőrzése – és még nem is soroltam fel minden fontosabb teendőjét.¹⁵ Az Akadémia zökkenőmentes ügymenetének biztosítása mellett nem ritkán olyan csip-csup ügyekkel is foglalkoznia kellett, mint például egy könyvkötő panaszával, hogy vele mostanában nem dolgoztat az MTA, vagy azzal: segítsen abban, hogy az egyik akadémikus újonnan vásárolt, s véletlenül valaki által elvitt esernyője visszakerüljön az eredeti tulajdonosához.

Alig néhány hónapja töltötte be a titoknoki állást, amikor 1865 áprilisában Ipolyi a segítségét kérte. A „*Tekintetes Arany János Titkár Úrnak*” címzett, ez idáig ismeretlen és publikálatlan, keltezetlen levélben ez áll:

„*Tekintetes Úr!*

Személyesen kerestem. Nem lévén szerencsém a hivatalban találni, bátorkodom kednek¹⁶ ez ut alkalmatlankodni.

A múlt nagy gyűlésen¹⁷ tartott értekezésem Magyar középkori festészet,¹⁸ már vagy fél esztendeje megjelent, de annak daczára, hogy az elnökség meghagyásánál fogva ebből úgy, mint az előbbiekből, 50 példány különnyomat volt számomra megrendelve, mint Csengery¹⁹ Úr tudja, maig még a rendesen kijáró példányokat sem kaptam. Henszlmann²⁰ Úrnak ez ügybeni többszörös sürgetésére mind a titkári hivatalnál, mind az expeditióban az volt az ismételt válasz, hogy a példányokat megküldettek. Most hogy személyesen után jártunk senki sem tud semmit felőle. Kegyedhez kell tehát folyamodnom szíveskednék intézkedni, talán számomra utalványt a kvtárosnak²¹ adni, hogy az 50 példány különnyomatot átszolgáltassa. Emich²² ugyanis szinte azt állítja, hogy ő az 50 különnyomatot, mely számomra megrendelve volt, a rendes példányszám felett, átadta szinte az akademiának. Várva szíves választát

Tisztelettel maradtam

Ipolyi”

¹⁴ Szily Kálmán: Arany János mint főtítká. Akadémiai Értesítő, 1893. 6. sz. pp. 330–337., Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. Akadémiai Értesítő, 1917. 432–438, 554–579., Balogh Jenő: Arany János mint főtítká. Akadémiai Értesítő, 1932. 237–243., Voinovich Géza: Arany János mint akadémiai főtítká. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1953. 221–228., Gergely Pál: Arany János és az Akadémia. Bp., 1957. 144 p. (Irodalomtörténeti füzetek 11.), Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki és főtítkári működése. Magyar Tudomány, 1957. 1–4. sz. 31–52.

¹⁴ A sokféle teendőjéről bővebben: AJÖM XIV. 602–604.

¹⁵ Kegyednek.

¹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia XXII. ünnepélyes ülésén, 1864. január 23-án.

¹⁷ Pontos címe: *A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV századi történeti falfestmény. Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XI. kötete 3. darabjaként Pesten, 1864-ben* (interneten elérhető: http://real-j.mtak.hu/4720/1/MagyarTudomanyosAkademiaEvkonyvei_011_1864-1869.pdf). Kiseb változtatással napvilágot látott Ipolyi Arnold Kiseb munkái első kötetében (Budapest, 1873). Az utóbbi újabb kiadása: Ipolyi Arnold: *Tanulmányok a középkori magyar művészetről*. Szerkesztette: Verő Mária. Budapest, Holnap Kiadó, 1997. 161–186., Prokopp Mária jegyzeteivel (187–191. old).

¹⁸ Csengery Antal (1822–1880) politikus, publicista, 1847-től a Tudományos Akadémia levelező tagja, 1858. december 15-én az Akadémia rendes tagjává és jegyzőjévé választotta, 1870-től az MTA igazgatótanácsa tagja, majd 1871-től haláláig a másodelnöke volt.

¹⁹ Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, régész, kritikus, író, orvos, országgyűlési képviselő, egyetemi tanár, 1841-től az MTA levelező, 1873-tól a rendes tagja. Munkássága modern értékeléséről ld. az Ars Hungarica XVIII. (1990) kötetét, benne különösen Marosi Ernő, Timár Árpád és Horler Miklós tanulmányait.

²⁰ Könyvtárosnak.

²¹ Emich Gusztáv (1814–1869) könyvkereskedő, kiadó, nyomdász. Az MTA 1860. április 18.-i ülésén a *Magyar Tudományos Akadémia nyomdája* címmel ruházták fel. A kiegyezés után megalapította az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot.

²² Korrektor.

A levél hátoldalán ez olvasható: „*Vettem ápr. 29. 1865.*”, alatta Arany János ehhez fűzött saját kezű megjegyzése: „*A nyomdában azt mondják, hogy nem nyomtatott külön 50 példány a szerző részére, mert midőn sűrgette, már a betűk szét voltak hanyva. Sárkány javítnok²³ mindamellettt összeszedett vagy 13 fölös példányt, s elküldötte egri alkalomtól Ipolyi úrnak.*”²⁴

Nincs arra vonatkozóan adat, hogy az intézkedésen túl Arany tájékoztatta-e néhány sorban a fejleményekről a tudós papot, vagy sem. A különnyomatok sorsának mostoha alakulásában minden bizonynal közrejátszott az, hogy Szalay halála után több mint fél évig betöltetlen volt a titoknoki állás, s épp ez időre eshetett Ipolyi januári előadásának a megjelenése, így nem volt, aki figyelemmel kísérte volna ezt az ügyet.

A fentebb közölt az első általam ismert, ki-fejezetten Arany Jánosnak küldött, Ipolyi által írt levél. A későbbiek során Ipolyi több ízben nem személyesen a költő-tisztviselőnek, hanem az általa vezetett hivatalnak címezte leveleit. Bő két évvel később, 1867. július 23-án a következő sorokat küldte Egerből:

„*Tekintetes Akadémiai Titoknoki Hivatal!*
Megtisztelve az Akadémia törvénytudományi osztályának azon felhívása által, hogy boldog emlékü Lonovics József kalocsai érsek és m.t.a. tag felett tartandó emlékbeszédre vállalkozzam; ezennel van szerencsém válaszolnom, hogy kész vagyok ugyan az emlékbeszéd tartását magamra vállalni, de épen hosszabb külföldi útra kelve így eleve annak megtartása ideje iránt határozottan nem nyilatkozhatom. Igyekezni fogok azonban amint utamról visszatértem, aziránt az illetőkkel értekezni.

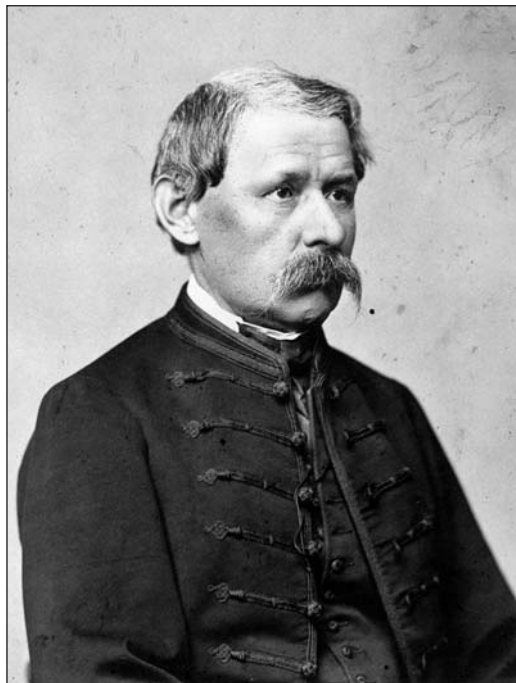
Teljes tisztelettel lévén
Eger VII. 23. '867.

alázatos szolgája
Ipolyi Arnold²⁵

A levél hátoldalán ez áll: „*Érk. jul 26. 1867.*” Az emlékbeszéd végül 1868. május 18-án hangzott el, s még abban az évben megjelent a Tudományos Akadémia gondozásában.²⁶

Jóllehet, rendszerint a titoknok/főtítkár gondoskodott az emlékbeszédekre való felkérésekről, ám a levél megfogalmazása azt sejteti, hogy a Lonovics-emlékbeszéd megtartására a törvénytudományi osztály vezetőitől ment a felkérés, nem pedig Arany Jánostól. Ezt a feltételezést támasztja alá az a körülmény, hogy a titoknoki hivatal iktatókönyvében nincs erre utaló bejegyzés. A felkérés elfogadásáról magától értetődően értesíteni kellett az Akadémia titkári hivatalát, mivel annak vezetőjére hárult a rendszeres ülések biztosítása, illetve az előadások ütemezése.

Jelen ismereteim szerint akadémiai főtisztviselőként 1868 februárjában íródott Aranyra az Ipolyi-hoz küldött első hivatalos levele, amelyben a „*Nagyságos és főtisztelendő Ipolyi Arnold kanonok és akadémiai rendes tag*” urat arról értesíti, hogy az MTA 1868. február 17-i ülésén hozott döntés értelmében²⁷ felkéri – Henszlmann Imrével és Römer Flórisssal egyetemben – annak a bizottságnak a tagjává,

Arany János 1865 körül (Simonyi Antal felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

²⁴ MTA Könyvtár Kézirattára RAL 946/1868.

²⁵ MTA KIK Kézirattár RAL 503.a/1867.

²⁶ *Ipolyi Arnold*: Lonovics József emlékezete. (Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 11. kötet 11. darab) Budapest, 1868.

²⁷ Vö. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1868. II. évf. 4. sz. 57.

mely „a Pulszky-műrégiségjár megbecsülése s annak a magyar nemzeti múzeum számára mi módon lehető megszerzése iránti véleményadás végett alakították”. A levél fogalmazványa arról tanúskodik, hogy nem volt Arany és Ipolyi között rendszeres a kapcsolat, ugyanis a költő-hivatalnok címzés gyánánt először azt kezdte írni, hogy „Méltóság”, majd mielőtt a szót befejezte volna, a pontos titulus-használatra mindig ügyelő²⁸ Arany áthúzta, s kijavította a megszólítást „Nagyságos”-ra.²⁹

Az ezt követő három évben nincs adat kettejük levélváltására.

1871. február 2-án elhunyt az akadémia elnöke, báró Eötvös József. A tudós testület elnöksége az első évfordulón emlékünneppéggel, valamint egy gyász-istentisztelettel kívánt megemlékezni egykori érdemdús elnökéről. Ahogy az az Arany hivatali iratait feldolgozó kötetben közreadott levélben is olvasható, Ipolyit 1871. október 17-én főtitkárként arra kérte fel, hogy „méltóztassék gondoskodni az iránt, hogy a requiem teljes műzenével, ha lehet, a színházi kar igénybe vételével is, s méltó dísszel megtartható legyen; az illető lépéseket az egyháznál az Akad. nevében megtenni, szóval az egésznek rendezését magára vállalni”.³⁰ Ipolyi válaszevele ugyan nem ismeretes, ám az tény, hogy az esemény lezajlott. 1872. február 6-án kelt az a fogalmazvány, amelyet Arany az Akadémia akkori elnöke nevében írt, s amelyben megköszönte az Eötvös-gyászmise megtartását.³¹ A két levél között fontos esemény történt, amelyet a különböző megszólítás tükröz: az első még „Nagyságos és Főtisztelendő Ipoly Arnold akad. rendes tag és kanonok úrnak, mint az egyetemi hittani szak igazgatójának s a papnövelde kir. kormányzójának”, míg a második már „Méltóságos és Főtisztelendő Ipolyi Arnold besztecerzei m. püspök stb. és akadémiai rendes tag úrnak” szölt.

Két év levélszünet.

Nincs nyoma az akadémia főtitkári hivatala iktatókönyveiben Arany János azon levelének, melyben a besztecerébányai püspököt arra kéri, tartson előadást az 1874. májusi nagygyűlésen. A Régi Akadémiai Levéltár azonban szerencsére megőrizte Ipolyi válaszat, amelynek megszólítása két szempontból is figyelemre méltó: 1.) nem a Főtítkári Hivatalnak, hanem a főtitkárnak címezte, 2.) itt már nem „tekintetes”-nek, hanem „nagyságos”-nak titulálta Aranyt:

„Nagyságos Főtítkáár Ur,

Megtisztelő felhívására, hogy az Akademia nagy gyűlésén tartandó egyik előadás elvállalása iránt nyilatkozzam: kénytelen vagyok jelenleg e megtiszteltetést megköszönve kijelenteni, hogy arra nem vállalkozhatom.

A tárgy bővebb könyv- és levéltári nyomozást igényel, miben május végéig hivatali teendőim által gátolva vagyok. Adós maradok vele, ha szükség lesz a jövő nagygyűlésig.

Egyébiránt e tárgyban tartott első tanácskozmányban bátor voltam már az iránt véleményemet nyilvánítani, hogy három előadás az elnöki megnyitó beszéd és szives titkári jelentés mellett a tapasztalás szerint hosszadalmasra teszi az ülést, kifárasztja a hallgatóságot s végre üres teremnek szö. És már ennel fogva sem ohajtanék vállalkozva erre alkalmat adni.

Bars Sz. Kereszt IV. 21. [1874]

kiváló tisztelettel
alázatos híve
Ipolyi³²

A szóban forgó, 1874 májusa végén megtartott nagygyűlés azonban így is emlékezetes maradt Ipolyi számára: ezen megválasztották az Akadémia igazgatótanácsa tagjává. Ekkor került be e rangos testületbe Trefort Ágoston is. Ha az Ipolyi megválasztását hírül adó levél nem is került még elő, ám ennek az Arany által írt fogalmazványa megmaradt a főtitkári hivatal iratai között:

²⁸ Jellemző, hogy a hozzá intézett leveleken a neki címzett magasabb titulusokat rendszerint áthúzta, s kijavította a neki járó „tekintetes”-re. A XIX. századi megszólítások társadalomtörténetéről ld. *Köveér György*: Rangletra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. Századvég, 14. (4. évf.) 1999. 3–19.

²⁹ MTA KIK Kézirattár RAL 1400/130/1868. – A levelet megemlíti: AJÖM XIV. 692. p.

³⁰ AJÖM XIV. 428–429. Az irat lelőhelye: MTA KIK Kézirattár RAL 949/1871. – Az AJÖM XIV. 724. említ az Eötvös-requiem tárgyában egy 1872. január 12-én kelt újabb levelet is, amelynek az iktatókönyvben nincs nyoma, ahogy az arra adott esetleges válasznak sem.

³¹ MTA KIK Kézirattár RAL 105/1872. – Említi ezt: AJÖM XIV. 725.

³² MTA KIK Kézirattár RAL 1281/1874. Rendhagyó módon a levél nincs érkeztetve, nem vezették rá a kézbesítés dátumát. A dokumentumot nem említi az AJÖM XIV.

„Trefort

Ipolyi

Czím!

A Magyar Tudományos Akadémia folyó évi május 28-án tartott nagygyűlésén (Czimedet) Igazgató tanács tagjául megválasztotta.

Midőn e választás feletti örömemet kifejezni szerencsém van: fölkérem egyszersmind (Czimedet), hogy az Igazgató Tanács üléseit (melyekre mindig külön meghívó küldetik szét) látogatni s annak határozatait bölcs tanácsaival támogatni méltóztassék.

Maradván teljes tisztelettel

Budapesten 1874 június 1.

(Czímnek)

alázatos

elnök³³

Újabb három év levélváltás nélkül.

Arany már túl van az 1876-os hivataláról való első lemondáson, kapott maga mellé segéderőt, s így viszi tovább az Akadémia adminisztratív ügyeit. Régi és szép szokás, hogy az MTA elhunyt tagjairól a munkásságukat megidéző-értékelő előadással emlékeznek meg tudóstársaik. 1877. február 26-án Ipolyi Arnoldra hárult a feladat, hogy a bencés történész, levéltáros Czinár Mór (1787–1875) – akivel egyébként egyszerre lett 1858-ban az Akadémia levelező tagja – tudományos pályáját felidézze.³⁴ Mivel a szó elszáll, az írás viszont megmarad, ezek az emlékbeszédek nyomtatásban is megjelentek. A szerzőket tiszteletdíj illette, amelynek utalványozásához szükséges volt főtitkárként Arany aláírása is. Annak rendje-módja szerint Ipolyi is kapott a Czinár-emlékbeszédért honoráriumot. Ő azonban a 90 Ft tiszteletdíját visszaajándékozta az MTA-nak. 1877. március 31-én kelt az a levél, amelyben Arany köszönetet mondott a tudós püspöknek ezért a gesztusáért.³⁵

A főtitkári pályafutása érdemi végéhez közeledve, nem sokkal ezután, hivatali kötelességből újfent Ipolyihoz fordult. Történt ugyanis, hogy a francia régész, Charles de Linas (1812–1887) 1877. március 24-én Arras-ból új könyvét³⁶ megküldvén levélben fordult a Tudományos Akadémia akkori elnökéhez, gróf Lónyai Menyhérthez. A küldemény 1877. március 28-án érkezett meg az MTA főtitkári hivatalához.³⁷ A szerző azzal folyamodott a tudós testület vezetőjéhez, hogy – amint az 1877. április 30-i összes ülés tárgysorozata fogalmaz – beküldött műve „*netaláni vétségeit a magyarországi tárgyakat illetőleg vele tudatni kéri*”. Arany a következő összes ülés naprendjére vette a szóban forgó, *Origines de l'orfèvrerie cloisonnée* című könyv ügyét. Az ülésen akként döntöttek, megkéri Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre rendes tag urakat, hogy „*észrevételeiket a szerzővel közölni sziveskedjenek*”.³⁸

Arany ez irányú felkérő levele nem került elő. Az Akadémia Kézirattára örzi viszont Ipolyi válaszelevelét:

³³ MTA KIK Kézirattár RAL 471/1874. – Az AJÖM XIV. nem tud erről a fogalmazványról, viszont ugyanezen jelzet alatt ezt a tárgyat adja meg: „*Elnök és másodelnök értesítése, újabb 3 évi megválasztásukról*”. AJÖM XIV. 737.

³⁴ *Ipolyi Arnold: Emlékbeszéd Czinár Mór M. Akad. lev. tag felett. (Értekezések a történelmi tudományok köréből VI. kötet VIII. sz.) Budapest, 1876.*

³⁵ MTA KIK Kézirattár RAL 294/1877. Említi: AJÖM XIV. 754. – Az MTA igazgatósága 1877. március 25-i ülésén Arany János arról számolt be, miszerint „*Ipolyi Arnold r. tag úr a Czinár fölötti emlékbeszédért részére utalványozott 90 frtról szóló utalványt oly kérelemmel küldötte vissza, hogy ez összeg az Akadémia számára, nevezetesen a II. osztálynak netalán födezetlen költségei fedezésére fordíttassák.*” Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 6. sz. 86. – Ipolyi e hivatkozott levelének nem találtam a nyomát sem a főtitkári iktatókönyvekben, sem az MTA KIK Kézirattár tepsikatalógusában.

³⁶ *Linas, Charles de: Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée recherches sur les divers genres d'incrustation, la joaillerie et l'art des métaux précieux. Paris, E. Didron, 1877. Műve második kötete 1878-ban, a harmadik pedig 1887-ben jelent meg.*

³⁷ MTA KIK Kézirattár 415/1877.

³⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 8. sz. 115.

„Tekintetes Akadémiai Főtitkári Hivatal!

A M. Tud. Akadémia 1877 april 30-diki összes ülésének velem közlött azon jegyzőkönyvi határozatára, hogy De Linas Károly urnak *Les Origines de l'Orfèvrerie cloisonné* [sic!] czimű munkájának Magyarországot illető részleteire a szerző kívánságára megjegyzéseimet közöljem:

Van szerencsém válaszolnom, hogy csak köszönettel tartozunk a Szerzőnek műve azon részleteiért, melyekben a Magyarországon található e nemű emlékeket tárgyalja. De miután ezeknek csak legkisebb része volt előtte ismeretes, s a munka második részében lesznek úgy látszik tárgyalandók a további e nemű középkori emlékek, bátorkodom számára ide csatolni megküldésül a Magyar ötvös és zománczműről írt kis füzetet.

Igen sajnálom, hogy nem vagyok képes azt számára francia nyelvre lefordítani. De ha figyelmére akarja méltatni e nehézségen Parisban könnyen segíthet magán, hol többen, de nevezetesen Sayous Ede³⁹ a magyar Akadémia tagja s a lyceum Charlemagne tanárja, mint a magyar történelem írója is,⁴⁰ s a magyar nyelvet bírván képes lesz vele megértetni.

Tisztelettel lévén

Budapest, 877 maj. 14.

Kész szolgálja

Ipolyi Arnold

Magyar Ak. tagja⁴¹

Az ugyancsak véleménynyilvánításra felkért Henszlmann Imre válasza nem ismeretes, valószínűleg nem is vetett ilyet papírra. Ugyanis Arany 1877. június 8-án a válaszlevél előbb magyarul írt, majd általa franciára fordított fogalmazványában csupán csak Ipolyira hivatkozik: „A M. T. Akadémia nem késett közölni az Ön »*Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*« cz. művét, kívánságához képest, egyik illetékes tagjával Ipolyi Arnold úrral, a ki minden további felvilágosítás helyett az ide csatolt kis munkáját (*Traité de l'orfèvrerie et émailure hongroises*) nyújtotta át. Ipolyi úr sajnálja hogy nem képes e munkáját francia nyelvre lefordítani, reményli azonban hogy Sayous Ede úr, Akadémiánk tagja, s Párizsban a Charlemagne lyceum tanára Önnek e szolgálatot szívesen meg fogja tenni.”⁴²

Jelenleg mindössze ennyi dokumentumot ismerünk az Arany János és Ipolyi Arnold közötti levélváltásokból. Minden bizonnyal több volt ennél, hiszen nemegyszer csak az egyik fél válasza maradt fenn. Például Arany hivatali időszakából három Ipolyi által írt szakvéleményről tudunk,⁴³ ám nincs meg sem a bírálatra felkérő levél – ez a titoknok/főtitkár teendője volt –, sem az esetleg azokat kísérő néhány sor. Összességében azonban nem tételezek lényegesen gyakoribb írásos kommunikációt közöttük. Noha az akadémiai üléseken nyilvánvalóan többször is módjukban állt találkozni és beszélgetésbe bocsátkozni, nem valószínű, hogy sűrűn éltek ezzel a lehetőséggel.

Voinovich Géza nevezetes Arany-életrajza óta ismeretes, hogy a *Buda halála* c. eposz megírása során a költő sokat merített Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájából*.⁴⁴ E mű, amelyet a néprajzi szakirodalom a magyar folklór első összegzése gyanánt méltat, 1854 augusztusában látott napvilágot. Arany jó barátja, Gyulai Pál szinte azon frissiben, szeptember 6-án kelt levelében felhívta rá a költő figyelmét: „Hallottál-e valamit a »*Magyar mythologia*«-ról. Én látam, de nem olvastam. Kik olvastak azt mondják róla, hogy temetelen adat van benne, roppant szorgalom gyümölcse. Ugy hiszem eposzod [!] dolgozásánál te is használhatnád. [...] Én talán szerezhetnék néked egyet olvasás végett.”⁴⁵ Aranyt komo-

³⁹ Édouard Sayous (1842–1898) svájci születésű francia történész, teológus.

⁴⁰ Az 1872-ben megjelent *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790–1815* c. könyvéért a Kisfaludy Társaság a tagjai közé választotta. 1875-ben az MTA külső tagnak választotta. 1877-ben adta közre a *Histoire générale des Hongrois* című, kétkötetes munkáját, amely 1884-ben – Molnár Antal fordításában – magyarul is napvilágot látott.

⁴¹ MTA KIK Kézirattár 484/1877. – A levél tartalmi ismertetése: Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, XI. 1877. 10. sz. 152.

⁴² MTA KIK Kézirattár RAL ad415/1877. – Gyakorlatilag ugyanez a szöveg szerepel a francia fordításban, csupán annyi az eltérés, hogy az elején a Monsieur megszólítás, s a végén egy udvariassági formula áll, illetve az említett magyarul tudó francia történész neve „Edouard Sayous” formában szerepel.

⁴³ Ld.: MTA KIK Kézirattár RAL 1453/1871, 1454/1871 és 1414/1876.

⁴⁴ Voinovich Géza: Arany János életrajza 1860–1882. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. 113.

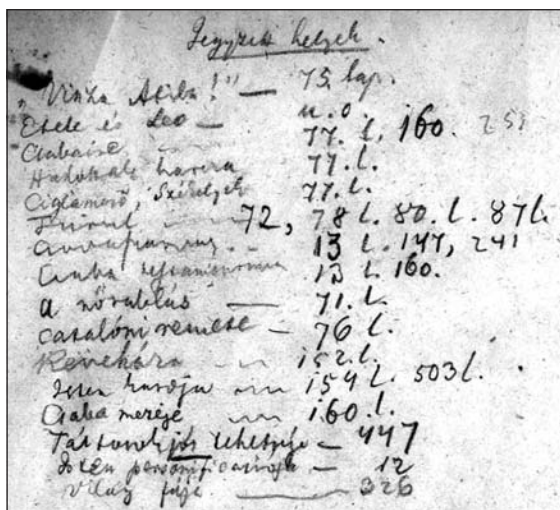
⁴⁵ Somogyi Sándor: Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Budapest, 1961. 194–195., illetve AJÖM XVI. 474–475.

lyan érdekelte e mű, megvette és hamar tanulmányozni is kezdte. 1854. szeptember 27-én már arról írt Tompa Mihálynak, hogy a tervezett hun eposzához most Ipolyi könyvét olvassa, amelyet jó munkának tart.⁴⁶ A saját példányába – amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz – több szakaszhoz széljegyzetet írt és kiemeléseket tett. (Ipolyi *Magyar mythológiája* hatását, illető mivoltát Arany hun trilógiájára Szörényi László egy alapos tanulmányban összegezte.⁴⁷)

A tudós pap könyve tehát nem pusztán jó alapul, hanem egyenesen kiváló ajánlólevél gyanánt szolgálhatott volna egy jövőbeni szorosabb emberi kapcsolathoz Arany és Ipolyi között. E feltételezést támasztja alá az a körülmény is, hogy az 1860-as évek elején Arany az általa szerkesztett *Szépirodalmi Figyelő* hasábjain figyelemmel kísérte Ipolyi munkásságát. Nemcsak arról számolt be, ha előadást tartott az Akadémián,⁴⁸ hanem arról is hírt adott, amikor Ipolyit a koppenhágai régészeti társaság a tagjává választotta.⁴⁹ Mi több, a költő kezdeményezően lépett föl, 1862-ben levélben fordult a tudós paphoz. Szerkesztőként szerette volna rendszeresen közölni az írásait a *Koszorú* c. folyóiratában: „*Tisztelt Hazafi!*”-ként megszólítva kérte fel a lap munkatársának.⁵⁰ Nem ismeretes Ipolyi válasza, mindenestre nincs nyoma annak, hogy bármilyen munka megjelent volna tőle e lap hasábjain.⁵¹

Ipolyi Arnold levelezése három legnagyobb őrzőhelyének – a Primási Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára – a katalógusai összesen 6180 hozzá írt és 1157 tőle származó levelet tartanak számon. Míg az Arany-filológia jóvoltából a költő munkásságának szinte valamennyi területe már jól feldolgozott, addig ezt Ipolyi életművéről már kevésbé lehet elmondani. Kiterjedt levelezése alapvetően feltáratlan.⁵² Az Arany kritikái kiadás tárgymutatói révén könnyen rákereshet bárki, hogy mikor milyen szövegösszefüggésben említi Ipolyit Arany, ám azt továbbra is homály fedi, hogy a temérdek publikálatlan autográf Ipolyi-levélben esik-e egyáltalán szó a költőről? Arany sehol sem minősíti Ipolyit, mindig tárgyyszerűen fogalmaz vele kapcsolatban. Feltehetően hasonlóan viszonyulhatott Aranyhoz Ipolyi is, az azonban biztosnak tekinthető, hogy tisztelte a költőt. Ugyanis amikor gyűjtés indult azért, hogy szobrot állítsanak neki, ezt az ügyet 50 forinttal támogatta.⁵³

Vajon miért nem alakult ki Arany János és Ipolyi Arnold között szorosabb emberi kapcsolat? Az utókornak mindig sokkal nehezebb valaminek a hiánya miérettét kiderítenie, mint egy pozitív adatra magyarázat adnia. A válaszhoz nem elég, ha csak e két kimagasló személyiségre fókuszálunk, feltétlenül fontos az őket övező kapcsolati hálóra kiterjeszteni a figyelmet. Fölöttébb tanulságos lenne a XIX. szá-

Arany János ceruzás bejegyzései a „Magyar mythologia” saját példányának végén (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K. 517.)

⁴⁶ AJÖM XVI. 485–487.

⁴⁷ Szörényi László: Arany János Csaba-trilógiája és Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája. In: *Korompay H. János* (szerk.): *A két Arany. Összehasonlító tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2002. 69–79.

⁴⁸ *Szépirodalmi Figyelő* 1861–62. II. évf. I. félév 1. sz., *Szépirodalmi Figyelő* 1862. II. évf. II. félév 23. sz. Vö.: AJÖM XII. 493, 509.

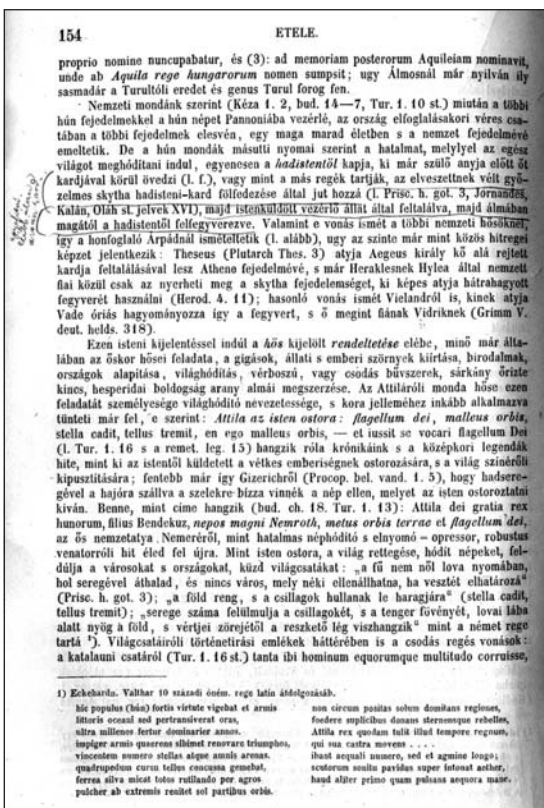
⁴⁹ *Szépirodalmi Figyelő* 1861–62. II. évf. I. félév 24. sz. Ld.: AJÖM XII. 502.

⁵⁰ Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 428.

⁵¹ Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 429.

⁵² A művészettörténész Kerny Teréziával (1952–2015) és a folklorista Domokos Mariann-nal több ízben is OTKA-pályázatot nyújtottunk be a több tudományág történetét is érintő, s a XIX. század szellemi életének a jobb megértését lehetővé tevő kiterjedt Ipolyi-levelezés feldolgozására és internetes közreadására, azonban a pozitív szakvélemények dacára a humán tudományok zsűrije végül nem tartotta támogatásra érdemesnek ezt a projektet.

⁵³ MTA KIK Kézirattár RAL 709/1882.

Arany János ceruzás aláhúzása és szeljegyzete a „Magyar mythologia” saját példányában (MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, K. 517.)

vasottsággal és kiváló szervezőképességgel, így maga körül kiépített egy literátus, a „szellem embereiből” álló, lazán szervezett és nem könnyen körülhatárolható csoportosulást, amelynek tagjai ugyan sok tekintetben eltérő módon gondolkodtak, de hittek a békés kiegyezés lehetőségében; s miközben úgy vélték, törekedni kell az újabb forradalom mindenáron való elkerülésére, egyúttal ragaszkodtak az 1848-ban elért eredményekhez. Deák Ferenc tág szellemi köre volt ez. Csengery tudatosan törekedett minél több hozzájuk hasonlóan gondolkodó embert megnyerni, s tehetséges vidéki irodalmároknak – mint amilyen Arany János és Gyulai Pál volt – a fővárosban helyet csinálni. Társaságuk 1855 tájától vált egyre markánsabbá és az idő múlásával mind nagyobb befolyásra tett szert. „*Kezükben tartották az ország legnagyobb napilapját, a Pesti Napló-t, 1858-ban irányításuk alá került – a Dessewffy Emil vezette konzervatívokkal együttműködve – az Akadémia, ami egyet jelentett az újonnan beválasztandó tagok meghatározásával, színvonalas folyóiratot jelentettek meg, a Budapesti Szemlé-t, melynek alapítója, tulajdonosa és szerkesztője Csengery volt, s ott voltak az 1857-ben újjáéledő Országos Magyar Gazdasági Egylet soraiban is*” – sorolja a Csengery asztaltárságáról írt cikkében Samu Nagy Dániel, majd így folytatja: „1860-ban a Kisfaludy Társaság is újra működhetett, s Csengeryék elérték, hogy a tagok »első dolga volt« őket 15-öket» beválasztani, aztán a további szervezést rájuk is bízta. Abban a sajtósági helyzetben voltak (s ebben Deák tekintélyének nagy szerepe volt), hogy a hatalom mindvégig en-

zad szellemi életét a Barabási Albert-László és munkatársai által kidolgozott hálózat-elemzés módszerével megvizsgálta.⁵⁴ Ahhoz, hogy ez kellő mélységű és igazán megalapozott legyen, szükség volna a levelezések minél teljesebb korpuzására. Am apud is, míg ennek a komolyabb anyagi és szellemi erőforrásokat igénylő kutatásnak realitása lesz, a teljesség igényéről egyelőre lemondva, egyszerű eszközökkel is elérhető némi eredmény.

Esetünkben a következő.

Egy személynév: *Csengery Antal*.

A korszakot ismerők számára ez sok mindent megmagyaráz.

A szabadságharc leverését követő negyedszázad szürke eminenciása volt. Már előtte is jó kapcsolatokkal rendelkezett: fiatal jurátusként bekerült a centralista Szalay László és Eötvös József körébe, tehetsége és szervezőképessége révén 23 évesen már a *Pesti Napló*t szerkesztette, 25 évesen, 1847-ben már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett – noha sem akkor, sem később nem alkotott újat vagy kimagasló tudomány egyetlen területén sem.⁵⁵ Kitűnő diplomáciai érzékeléssel rendelkező, távlatokban gondolkodó, hálózatépítő stratéga volt. Az abszolutizmus éveiben felismerte, hogy olyankor, amikor nincs lehetőség a direkt politikázásra, az irodalom az a terep, ahol a „nemzeti közszellem”-ért tenni lehet. Bár ő maga híján volt a szépírói vagy költői vénának, ám rendelkezett széles olvasmányokkal, és a hálózatok új tudománya. Budapest, Magyar Könyvklub, 2003, *Uő.*: A hálózatok tudománya. Budapest, Libri, 2016.

⁵⁴ Ld.: Barabási Albert-László: Behálózva. A hálózatok új tudománya. Budapest, Magyar Könyvklub, 2003, *Uő.*: A hálózatok tudománya. Budapest, Libri, 2016.

⁵⁵ A tudományhoz kapcsolódóan viszont vitathatatlanul kiemelkedő jelentőségű és nagyhatású tudományos szervező- és ismeretterjesztő munkát végzett. Erről bővebben: Szántó György Tibor: „A tudós cél és intéző szellemének mondják...” Csengery Antal az Akadémián. Magyar Tudomány, LXXXVII. 1980. 10. sz. 780–788., *Uő.*: Csengery Antal. (A múlt magyar tudósai) Budapest, Akadémiai, 1984. 108–163.

gedte őket tevékenykedni, ám a magyar közvélemény döntő többsége mégsem vetette meg őket.”⁵⁶ Csengery és Deák asztaltársaságát a kortársak közül sokan csak a „nagy mogulok páholyaként” emlegették. Ahogy azt már Keresztury Dezső is leszögezte, e kör „tekintélyének s hitelének biztosítására természetszerűen nagy szükség volt az országos tekintélyű, népi származású s a népi-forradalmi hagyományokhoz hű, de már az udvar szemében is elfogadható költőre”, Arany Jánosra.⁵⁷ Ez nem utólagos belemagyarázás: bizalmi emberének, Rónay Jácintnak Eötvös József ezt nyíltan megmondta: „odatűz-tük boglárul a kalpagra, most már ott kell ragyognia”.⁵⁸ Ezért volt lehetséges az, hogy 1858. december 15-én a költőt ugyanazon a napon előbb levelező, majd kis idő múltán máris rendes taggá választotta az Akadémia, ahogy az sem tűnik véletlennek, hogy 1865-ben Eötvös és Csengery javaslatára lett az MTA főtisztviselője.

Ide kívánczik Milbacher Róbert „összeesküvés-elmélete” Arany János személye és munkássága manipulatív felhasználásáról. Már a kortársaknak is feltűnt, hogy az 1850-es évek derekától a Csengery Antal köréhez tartozó kritikuskok kórusa mennyire tömjénezzi és szinte olimposzi magaslatokba emeli Arany Jánost és költészetét. A pécsi irodalomtörténész előbb egy figyelemre méltó esszében, majd egy monográfiában ezt akként értelmezi, hogy Aranyt annak a szimbolikus helynek a betöltésére szemelték ki, amelyet 1855-ben a „nemzet költőjeként” elhunyt Vörösmarty Mihály hagyott maga után. Idézi Csengery 1856. május 20-án Gyulai Pálhoz intézett levelének ezt a sokat mondó passzusát: „Megjelentek Arany versei. Agitálnunk kell!” Milbacher úgy véli, hogy az agitáció kifejezés „leplezetlenül kinyilatkoztatja Arany kisajátításának és kanonizálásának a szándékát, és egyben sejtetni engedi e kanonizáció módját. Az Aranyról kialakítandó tudás, amelynek középpontjában Arany és a nemzet azonosítása áll majd, szerves részévé válik annak az irodalompolitikai harcnak, amely az 1850-es években több fronton is zajlott: egyrészt nyilván kifelé, a nemzet kulturális és politikai életképességének reprezentációjáért, másrészt ezzel összefüggésben az irodalmi-kulturális intézmények fölötti hegemóniáért, harmadrészt pedig az irodalom (esztétika) nyelvének meghatározásáért és uralásáért. [...] az 1856-os »agitáció«-tól Arany Pestre költöztetéséig tudatosan tervezett folyamat megy végbe, amiben Arany nyilvánvalóan olyan szimbolikus szerepet játszhat csupán, pontosabban olyan szimbolikus funkció betöltésére van kiszemelve, amelynek alakítása egyáltalán nem tőle függ”.⁵⁹ A továbbiakban Milbacher hangsúlyozza: „aki uralja a nemzeti egységről szóló diskurzust, egyben maga mögött tudhatja a nemzet politikai értelmű legitímációs bázisát is. A kor politikatörténetéből jól ismert, hogy a Kiegyezést végül tető alá hozó Deáknak (és elvbarátainak) sikerült a versengő politikai irányokból a legerősebbként kiemelkednie, amelyet nem kis részben a nemzeti diskurzus uralásának is köszönhetett. Nagyon úgy tűnik, hogy Arany kanonizációjának, nemzeti költővé emelésének ebben a hatalmi diskurzusban betöltött szerepe miatt volt nagy jelentősége a korban, még minden esztétikai irodalmi megfontolás előtt.”⁶⁰

Jóllehet, Milbacher értelmezésével szemben fel lehet hozni bizonyos filológia ellenvetéseket (pl. az „agitáció” kifejezés korabeli és mai értelmezése közti különbségek, Arany költészete recepciótörténeti adatainak merőben más olvasata), de akár hozzáilleszthetők újabb argumentumok is. Például az, hogy Arany egyfajta kisajátításának a vázolt története meglehetősen nem is 1855 novemberében, Vörösmarty Mihály halálával, vagy 1856-ban, az agitációs propagandagépezet beindításával kezdődött, hanem már jóval korábban. A világosi fegyverletétellel Vörösmartyban valami eltört. Akkor, vagyis évekkel a halála előtt kezdődött „testi és lelki hanyatlása”. Ily módon végső távozása nem volt váratlan esemény. Csengeryben talán már 1853-ban megfogant a gondolat, hogy a Vörösmarty bármikor bekövetkezhető elhunytával támadó úrt Arannyal lehetne betölteni. A *hőskölteményről általában* című tanulmányában Homérosz kapcsán azt a kívánalmat fogalmazta meg, hogy az epikus költő a „nép szellemétől legyen át meg áthatva”, s e cikkét így fejezte be: „*Ez úton indult nálunk Arany.*”⁶¹ Mindenesetre több mint feltűnő, hogy 1854-ben milyen intenzíven kezdi el keresni Arany társaságát. Szinte lerohanja: az 1854. március 30-án kelt, a kapcsolatfelvételt kezdeményező levelében Csengery a nála öt évvel idősebb költőt – a korban fölöttébb szokatlan módon – rögtön letegezi: „*Tisztelt Barátom! Bocsásson meg... vagy ha nincs ellenére, bocsásson meg, hogy két vállalatunkban [...] annyira számítottunk közremunkálásodra.*”⁶²

⁵⁶ Samu Nagy Dániel: Csengery Antal társaságai. Budapesti Negyed, 12. évf. 2004. 4. (46.) sz. 289–312.

⁵⁷ Keresztury: Arany János i. m. 189.

⁵⁸ Idézi: Keresztury: Arany János i. m. 190.

⁵⁹ Milbacher Róbert: „e mostani Arany-láz”. Arany János 1856-os kanonizálásának történetéből. Alföld, 2002. 53. évf. 5. sz. 66–67., Úő.: Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben. Budapest, Ráció Kiadó, 2009. 376 p. (Ligatura könyvek.)

⁶⁰ Milbacher: „e mostani Arany-láz” i. m. 67.

⁶¹ Budapesti Szemle, 1853. Idézi Milbacher: „e mostani Arany-láz” i. m. 77.

⁶² AJÖM XVI. 404.

E bizalmas megszólítást Sáfrán Györgyi akként magyarázza, „Csengery Gyulai révén érezhette magát ily közel Aranyhoz.”⁶³ Ezt azonban akár a „becserkészés” eszközeként is lehet értékelni. Ezt követően Csengery személyesen is többször meglátogatja a Nagykőrösön tanító költőt, s gyakorivá válnak a levélváltások. Megtalálja a kulcsot a zárkózott Aranyhoz, s baráti viszony alakul ki közöttük, olybá tűnik, a leveleik végén szereplő „igaz barátod”, „igaz híved”, „legszívesb üdvözléssel” fordulatok többek pusztá formáságoknál. Amikor Csengerynek 1856-ban megszületett Lóránt nevű gyermeke, az Arany házaspárt kérték fel keresztszülőknek, így még szorosabbá vált a kapcsolatuk, miután „keresztmóká” lettek.⁶⁴

Van még egy, megítélésem szerint elég súlyos momentum, ami elgondolkodtató.

Pestre költözése után Arany Csengeryvel már a Kisfaludy Társaságban is munkakapcsolatban állt, még inkább 1865-től, az akadémiai hivatalviselés éveiben. Ugyanis Csengery sokféle kötelezettségei (országgyűlési képviselőség, lapszerkesztés, Magyar Földhitelintézet, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) mellett 1858-tól, a rendes taggá választásától kezdve az MTA jegyzőjeként, majd 1870-től az igazgatóság tagjaként, illetve 1871 májusától 1880-ban bekövetkezett haláláig az Akadémia másodelnökeként is tevékenykedett, tehát valóban napi kontaktusban álltak. A rendszeres érintkezés, e szoros emberi, munkaköri kapcsolat megléte miatt lehetetlen, hogy Csengery ne tudta, ne látta volna pontosan, hogy a barátjaként emlegetett költőnek mennyire leköti az idejét-erejét az Akadémia ügymenetének zavartalan biztosítása, s az ő és „kommunikációs csapata” által a „nemzet költőjeként” piedesztálra emelt és kanonizált Arany János művészetének a rovására megy a tengernyi hivatali „rabszolgamunka”, akibe ezért „beléflagynak” a művei, megíratlanok maradnak a sokak által várva várt versei. Épp emiatt nem lehet elvetni annak a feltételezését, miszerint e körülmény is arra utal, hogy Csengeryék számára Arany János és művészete elsősorban ürügy, hivatkozási alap és eszköz volt a nemzeti diskurzus uralására, s az, hogy a költészetünket gazdagabbá tegye, ehhez képest alárendelt szerepet, legfeljebb csak másodlagos értéket jelentett a számukra. Vagyis fontosabb volt az, hogy a nemzeti intézmény, illetve azt reprezentáló társaságuk „kalpagján” boglárként ott ragyogjon Arany János, mint hogy ő maga további ékköveket tegyen le irodalmunk asztalára.⁶⁵ A kortársak alapvetően mást, a felszínét észlelték: a költő nem ritkán túltömjénezett „megbecsülését” látták, s azt, hogy egyszerű származású, táalentumos emberként milyen sokra vitte,⁶⁶ lám, a Deák Ferenc, Csengery Antal, Eötvös József, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond nevével fémjelzett illusztris társaságban foglal helyet.

Mindez, persze, az utókornak az egyes adatok közötti összefüggéseket kereső konstrukciója, a múltbéli adatok mozaikjainak egyik lehetséges értelmezése. Mindenesre tény az, hogy már az 1850-es évek derekától is tudható volt, Pestre költözésétől és elhelyezkedésétől fogva pedig teljesen egyértelművé vált, hogy Arany János Csengery köréhez tartozik.⁶⁷ Barátja híres-hírhedt *Magyar mythologia*-bírálatá⁶⁸ nem befolyásolta abban, hogy továbbra is nagyra becsülje a tudós pap munkásságát és figyelemmel kísérje tevékenységét. De függetlenül a *Magyar mythologia* kapcsán megfogalmazott módszertani polémiajától, több gesztusa is tanúsítja, maga Csengery is sokra tartotta tudósként Ipolyit.⁶⁹ Az is-

⁶³ AJÖM XVI. 969.

⁶⁴ A szoros kapcsolatot mutatja az is, hogy 1863-ban, amikor Arany Júlia férjhez ment, a szülőkön kívül csak Csengeryék és Gyulai vettek részt a szertartáson, amely Aranyéknál, a nappaliban zajlott le. Csengery hétéves fia, Lóránt volt a vőfély, ő vitte Julcsa menyasszonyi csokrát. A feltálatl ételeket Csengeryné rendelte meg. *Samu Nagy*: Csengery Antal társaságai. i. m.

⁶⁵ Azt, hogy a főtitkári hivataláról csak a harmadik lemondását fogadta el az Akadémia vezetése, éppen a fentebbiek miatt, nem feltétlenül csak pozitív üzenetként lehet értékelni.

⁶⁶ Ld.: *Szilágyi Márton*: Arany János társadalmi státuszának változásai. In: *Biró Annamária–Boka László* (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 2.* Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó–Reciti, 2016. 109–124.

⁶⁷ Az Arany Jánosnak írt levelekben az ismerősei gyakran kérték, hogy továbbítsa Csengeryéknek az üdvözlőket. Ismeretes volt kettejük szoros emberi kapcsolata. Ahogy Kazinczy Gábor 1862. június végi levelében írta, „Te, azt hiszem, gyakran találkozol Csengeryvel.” AJÖM XVIII. 65.

⁶⁸ *Csengery Antal*: Ipolyi Arnold magyar mythológiájáról. *Budapesti Hírlap*, 1855. 758. sz. 4204., 759. sz. 4208–4209., 762. sz. 4222., 763. sz. 4226–4227., 764. sz. 4232–4233., 765. sz. 4238–4239., 767. sz. 4246–4247., 768. sz. 4252–4253., 769. sz. 4256–4257.

⁶⁹ Nem igazán köztudott: Csengery már 1856-ban szorgalmazta, hogy „*Ipolyi mint gyűjtő, megérdemli a levelező tagságot.*” (ld.: *Somogyi Sándor*: Gyulai Pál levelezése. i. m. 296. – kiemelés az eredeti szövegben). Ennek fényében az sem meglepő, hogy 1860-ban a *Pesti Napló* hasábjain (1860. márc. 16.) is nagy elismeréssel szölt Ipolyiról. Ez nem jelenti azt, hogy felülbírálta volna korábbi éles kritikáját, ugyanis összegyűjtött írásai 1870-ben megjelent kötetébe (Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Pest, Ráth Mór kiadása) változatlanul felvette nevezetes bírálatát, vagyis továbbra is magáénak érezte annak megállapításait.

mereteink jelen szintjén az a feltételezés tűnik a legkézenfekvőbbnek, hogy amikor Arany 1862-ben szerette volna megnyerni a *Koszorú* munkatársának, Ipolyi benne nem a költő-szerkesztőt látta, hanem az ő munkáját megtámadó Csengery bense barátját, így ebbéli sebzettsége⁷⁰ lehetett a legvalószínűbb oka az együttműködés, a felkínált közeledés elutasításának.

Ezt azonban határozottan csak akkor lehetne állítani, ha Ipolyi levelezése feltárára kerülne és meg erősítené e feltételezést.

Szulovszky János

Arany János forráshasználata a Szent Lászlóról írott verseiben

Legelőször a *Szent László füve* című, az alcímben „népmondának” nevezett költeményében nyúlt Arany a szent lovagkirály legendaköréhez. Voinovich Géza a mű kritikai kiadásában megjegyzi, hogy a költő figyelmét barátja, Szilágyi István fordította e tárgyra.¹ Ez kiderül Arany egyik, 1847. január 3-án írt leveléből is. A hű barát ugyanis, aki nélkül Arany valószínűleg sosem lépett volna ki magára parancsolt hallgatásából, abban az időben a régi magyar szótárirodalmat tanulmányozta, mert készült akadémiai székfoglalójára. Szendrey Zsigmond és Zlinszky Aladár tanulmányai pedig rámutattak egyrészt arra, hogy az *Összes Költemények* általa használt kézi példányába be is jegyezte, hogy Beythe István illetve – a későbbi javítása szerint – Fabricius Balázs szövegyűjteményében találta Arany a „*Szent László füve*” kifejezést; illetve arra, hogy a legendát Podhradeczy József *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája* (Budán, 1836) című könyvében olvasta.² Mindebből Voinovich azt a következtetést vonja le, hogy: „*Arany forgatta Podhradeczy Budai Krónikáját, ismerhette ezt a könyvét is. Podhradeczy szól a kúnok László-korabeli betöréséről, amiről a krónikák nem írnak; korban ide kapcsolja Arany a pestis pusztítását, másrészt a pogány ősvallás visszatérő kísértéséhez, amivel szintén történeti szint ad művének.*”³

Szent László mint téma másodszor az előbb önállóan, később a *Toldi estéje* végleges változatába beillesztve jelent meg.⁴ Ennek is igen bonyolult előtörténete van, hiszen Arany először a *Daliás idők* rész-

⁷⁰ A tudománytörténet már rég bebizonyította, hogy pusztán csak légből kapott legenda az a még olykor napjainkban is elismert vélemény, miszerint Ipolyi Csengery bírálata miatt összeszedette könyve példányait és elégette azokat. (Ld. pl. *Hoppál Mihály*: Legendák Ipolyiról és a Magyar Mythológiáról. Valóság, XXV. [1982] 1. 57–67.; *Szulovszky János*: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia köteteit elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. Valóság, XLV. [2002] 8. 32–51.) Ezt egyébként már csak azért sem tette volna meg, mert Ipolyi az adott témában nem is tartotta őt igazán vitaképesnek. Ahogy azt papírra vetette barátjának, a református lelkész Révész Imrének 1855-ben írt egyik levelében: „*Cs. felolvasása nem az, ami az én könyvem criticája lehetne, mire már magában Csengery képtelen, miként ezt criticája minden sora mutatja. [...] Vajon azonban én valaha, akár az Akadémiában, akár azon kívül fel fogok-e lépni Cs. ellen, az igen kétes kérdés és csak Cs.-től függ, valjon a továbbiban becsületes tanulmány által fogja-e magát valaha képesíteni könyvem valódi bírálójául, mit bár könnyű volna is neki már könyvem nyomán tenni, köive hiszek. Azonban így is nehéz dolog; buta rágalmat, nevetségessé tevést, mint az eddigi, egyszerűen megvetek és válaszra érdemesnek nem tartok; ha pedig valami igazat mondana, mit eddig minden öröklődésem s legyőzésem dacára bírálatában nem tudok feltalálni, bármi jól hangzik is sok, általánosságban elmondva, úgy akkor igaza lévén, egyszerűen szívesen fogadnám el. Egyébként ha az ég időt s erőt ad, majd meglátandjuk, hányadán leszünk egy második átdolgozással, melynek ez úgy is csupán első megkísérlése volt amarra előkészületül.*” Révész Kálmán: Ipolyi Magyar Mythológiájáról. Irodalomtörténeti Közlemények, II. 1892. 482.

¹ *Arany János*: Elbeszélő költemények. (Arany János Összes Művei III.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1952, 291.

² *Szendrey Zsigmond*: Arany néhány költeményéről. Irodalomtörténet, 1918, 215–217.; *Zlinszky Aladár*: Arany kisebb történeti költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények 11(1901), 404.

³ Lásd az 1. jegyzetben hivatkozott helyet.

⁴ Az önálló változat kéziratának kelte 1853. szeptember 19. és a költő még azt is ráírta, hogy átküldte Jókainak szeptember 20-án. Meg is jelent a *Déliabán*, amelynek főmunkatársa volt Jókai, az 1853. évfolyam második félévében, a 14. számban október 2-án. A Kisebb költeményekben pedig 1856-ban. Először itt van alcímeként feltüntetve az, hogy: „*Legenda*”. Lásd: *Arany János*: Kisebb költemények. (Arany János Összes Művei I.). S. a. r. Voinovich Géza. Bp., Akadémiai, 1951, 474–476.